

Мирјана Анђелковић
асистент Правног факултета у Београду

О ГЛЕДИШТИМА ХРВАТСКИХ ПРВАКА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ НАЦИОНАЛНЕ СТРАНКЕ У ИЗБЕГЛИШТВУ ПРЕМА ПИТАЊУ ФЕДЕРАЛИЗАЦИЈЕ ЗЕМЉЕ*

Још у периоду пре другог светског рата су убрзана изградња установа и организације банске власти у хрватској јединици образованој по Споразуму Цветковић—Мачек и још више огромна реална снага тежњи за очувањем најзад извојеване самосталности хрватског народа, чинили утопијом свако размишљање о враћању на шестојануарски унитаризам. Сломом идеолошке и политичке основе Југословенске националне странке њени прваци су стављени пред избор између политичког животоарења на маргинама збивања и темељног, иако изнуђеног, преиспитивања, које би им омогућило да се уклопе у нове преовлађујуће политичке токове започетог процеса федерализације земље. У овом краткотрајном периоду пред априлски слом они нису смогли довољно снаге нити уверења да изграде сопствени позитиван програм. Одрицали су се додуше, премда половично и веома опрезно, својих ранијих захтева за крутим провођењем александровског интегралног југословенства, посебно и одређеније оног дела програма који је као задатак странке формулисао „настојање да ишчезну сви трагови раније племенске, верске и покрајинске подвојености“(1). Али се при томе нису усуђивали да иду до краја, већ су радије остајали на пола пута и као ишчекујући неки преокрет(2).

У току рата у редовима југословенске политичке емиграције, у оквиру настојања да се определи јасан и недвосмислен, јединствен став владе према будућности, преовладало је уверење да послератно уређење земље треба извести на федералистичкој основи. Како су ово становиште временом бар начелно усвојили представници свих политичких група заступљених у влади, и избегли прваци Југословенске националне странке су се нашли пред неодложним захтевом да се и сами изјасне о проблему будућег државног уређења.

И. Оптерећени бременим диктаторског режима који су годинама оличавали, са етикетом странке која нема корена у народу, странке наметнуте одозго, силом власти, и притиснути једном тада већ преживелом идеологијом која је у овој ери ренесансе национализама звучала

* Рада је саопштен на интеркатедарском састанку у Крагујевцу 5. 10. 1984.

(1) Програм ЈПС-АЈ, 74 (Фонд Авор) — 11—22.

(2) Саопштење са седнице Извршног одбора ЈНС одржане 5. 9. 1939. — „Политика“, 6. 9. 1939; Закључци Главног одбора ЈНС од 17. 9. 1939. — „Политика“, 18. 9. 1939; Поверљиви извештај од 26. 10. 1939. о држању чланова Главног одбора ЈНС — АВП-П-17, к-95, бр. рег. 26/12-1.

крајње нескладно, као сасвим непримерен траг минулих времена, јеневовци су у избеглиштву имали веома осетљив положај. Они не само да нису могли очекивати политичко уважавање од стране хрватских представника, уважавање утицајног партнера за преговоре, већ нису имали ни равноправан однос унутар блока српских странака које су се размаживале својим старим демократизмом, опозиционарством и традицијама.

Тако је на пример септембра 1941. Грол јављао Божи Марковићу да Јевтић као члан министарске делегације у Америци буде што повученији, ограничен на интерне послове, без ширих додира са исељеништвом, јер „испољавање људи диктаторских режима даје разлоге хрватским екстремистима“(3). У једном веома оштром писму упућеном Бањанину јануара 1942.(4) Грга Анђелиновић описује у каквом се положају наша Југословенска национална странка у емиграцији — да је председник странке Живковић „у прогнанству“, да је у сличном положају Паштровић у Каиру, а да два потпредседника странке у Лондону остају готово без икаквих додира, јер Бањанин одбацује његову политичку сарадњу. „Овако правимо — пише даље Анђелиновић — и као странка и као представници идеологије коју странка теоретски заступа, врло жалосну фигуру. Нити играмо по Вашем властитом признању било какву улогу, нити Ви у влади и ја у опозицији — дајемо Лондону лијепу слику наше партијске и идеолошке солидарности.“

Но, положај свих представника ЈНС није био једнак. Бањанинова заиста широка толеранција у српско-хрватским сукобљавањима у влади, његова присна сарадња са шефом самосталних демократа Будисављевићем и подобност коју је тиме задобио у очима хрватских министара, осигурали су му доста стабилан положај(5). Слободан Јовановић нам казује да су се Будисављевић и Бањанин унутар владе старали да сузбијају и српске и хрватске претераности и додаје да су им србијански политичари замерали да су у сузбијању српских претераности много ревноснији него у сузбијању хрватских и да за хрватске погрешке често налазе олакшавајуће околности(6). Јевтић се у Америци успешно држао међу члановима владине мисије, да би заједно са Живковићем касније био именован министром у Трифуновићевој влади. И Петар Живковић ће доцније ускрснути са својим старим везама са двором и постати после пада политичких влада сива еминенција Пурићевог кабинета.

У далеко неповољнијем положају налазили су се, међутим, хрватски прваци Југословенске националне странке Грга Анђелиновић и Манфред Паштровић. Као што се првобитно ХСС изборила да и од намесничког режима и од опозиције буде призната за јединог реалног партнера на хрватској страни, а потом у новоствореној Бановини старала да такође озакони свој изузетан положај, тако су сада њени прваци у емиграцији тежили да се на међународној сцени прикажу као једини прави

(3) Телеграм М. Грола Б. Марковићу (преко Нинчића), Лондон, 21. 9. 1941. — АССИП, Посланство КЈ у Вашингтону, 1941, П. А., Ф-211, Пов. бр. 628.

(4) Писмо Г. Анђелиновића Ј. Бањанину, Лондон, 30. 1. 1942. — Преписка Грге Анђелиновића. (Фотокопије у поседу Љ. Бобана).

(5) Писмо С. Будисављевића С. Косановићу, Лондон 19. 4. 1942. — АЈ, 83 (Збирка Саве Косановића) — 5—37 (157—160); Писмо Ј. Крњевића С. Косановићу, Лондон, 21. 11. 1941. — АЈ, 83-5-37 (554).

(6) С. Јовановић, *Записи о проблемима и људима 1941—1944*, Лондон, 1976, стр. 69.

представници хрватског народа са монополом изражавања националних интереса Хрвата(7).

И као што су раније анатемисали свако другачије опредељење у Хрватској, а нарочито национално југословенско(8), тако су сада од првог дана избегличког живота потпуно искључивали било какву сарадњу са хрватским јенесовцима, одстранивши их сасвим са попришта политичког одлучивања.

Њихово одбацавање морали су да приме и остали чланови владе, а оно је било прећутно поштовано и од стране српских првака ЈНС у избеглиштву. О томе је јануара 1942. Анђелиновић писао Бањанину(9): „...али за једнога Хрвата — кад већ немаш тај привилегиј да си Србин — просто неизбеживи услов да будеш равноправним грађанином Југославије у Лондону и емиграцији уопће: да имаш легитимацију Хрватске сељачке странке. Ако ниси члан ХСС, онда ниси уопће Хрват; ако ниси „Хрват“ тј. члан ХСС, онда не можеш да будеш ни пуноправним грађанином Југославије, политичким Југославеном“.

Озлогјеђено је протествовао што су то становниште ХСС примиле и остале српске и словеначке странке, што га практично проводи у живот и сама влада и најзад, што је Бањанин као представник ЈНС у влади то примио без протеста одричући се својих хрватских партијских другова. „Морам да Вам на концу отворено кажем, да се срамим у какву сам ситуацију доведен. Проклињем моменат кад сам изашао из Југославије... стидим се за ове фунте које примам“(10).

У исто време упозоравао је и Крњевића да поистовећивање интереса читавог једног народа са интересима једне странке може имати фаталних последица, напомињући колико је апсурдно да један другом нису чак ни представљени, упркос свих његових настојања, ни након више од годину дана заједничког живота у емиграцији(11). Да се донекле разводни политички монопол вођства ХСС на представљање хрватског народа, Анђелиновић је предлагао да у владу уместо Бањанина уђе Паштровић. Тиме би по њему неосетно и без сукоба биле осујећене тотали-

(7) О тоталитаризму ХСС писали су не само хрватски јенесовци него и Вилдер, хрватски првак СДС — *Писмо В. Вилдера С. Косановићу*, Лондон, 23. 11. 1941. — АЈ, 83-5-37 (582—584).

Да није било у питању само начелно одбацавање носноца идеологије националног југословенства показују документи који дубље разоткривају односе унутар Сељачко-демократске коалиције непосредно пред рат. Тако је Х. Кризман априла 1940. упозоравао: „Међутим, вођство ХСС сматра да је баш сада угодно и потребно у извршење њеног тоталитарног принципа да предузме офанзиву како би из СДС направили само српску странку и онемогућили јој сваки рад међу Хрватима. То је додуше и са њиховог страначког становишта непотребно и лудо, јер њихове страначке позиције не угрожавају Хрвати-самосталци него онај франковачки и клерикални пре, којег пуштају да им растаче сав страначки организам и идеологију... Без икаквога повода са наше стране изасланици вођства на априлским среским конференцијама ХСС отворили су палбу на Хрвате самосталце и донијели поруку вођства да ни један Хрват не смије бити члан СДС, да је Мачек вођа Хрвата а Будисављевић вођа Срба.“ — *Писмо Х. Кризмана С. Косановићу*, Вараждин, 14. 4. 1940. — АЈ, 83-1-22 (33).

(8) „ЈНС не представља у Хрватској никога и ништа. У Хрватској ЈНС стварно и не постоји, а може бити сигурна да овде у Баповини Хрватској неће више никада одлучивати њезина воља. Ми у Хрватској већ имамо концентрацију која је спроведена у унутрашњости ХСС“, наглашавао је у Мачковом гласилу фебруара 1941. (Хрватски дневник, 12. 2. 1941); М. Паштровић, *Отворено писмо Бану Хрватске Бановине г. Др. Ивану Шубашићу од 6. 9. 1940.* — АЈ, 37 (Збирка Милана Стојановића) — ф.39; *Говор Г. Анђелиновића на седници бановинског одбора ЈНС у Љублини 10. 2. 1941* — „Јутро“, 11. 2. 1941.

(9) *Писмо Г. Анђелиновића Ј. Бањанину*, Лондон, 20. 1. 1942. — Преписка Грге Анђелиновића.

(10) *Ibid.* Вид. и Анђелиновићево писмо Бањанину, Лондон, јуни 1942 — АССИП, Посланство К. Ј. у Лондону, Председништво Министарског савета К. Ј. (Кабинет), 1941—1945, П. А., ф.1, Пов. бр. 1335 (у даљем тексту: АССИП, Кабинет).

(11) *Писмо Г. Анђелиновића Ј. Крњевићу*, Лондон, јуни 1942. — АССИП, Кабинет, 1941—1945, ф.1, Пов. бр. 1335.

тарне тежње да се у оквиру само једне странке скучи читава хрватска национална политика(12).

После безуспешног покушаја избеглих странаčkih првака окупљених око владе у Јерусалиму да, стварањем једног саветодавног тела које би заједно са владом разматрало и решавало најбитнија политичка питања, институционализују и тако устале и ослабе свој положај и утицај на креирање владине политике(13), и након што се у Лондону више месеци узалудно трудио да превлада наметнуту му изолацију(14), Анђелиновић је средином 1942. отпутовао прво у САД а потом у Јужну Америку. О свом деловању међу југословенским исељеништвом у Америци, о својим утисцима оценама и сугестијама, иако није био у званичној мисији, исцрпно је обавештавао председника владе Слободана Јовановића(15). Управо се Крњевић успротивио томе да Анђелиновић буде било члан владине мисије у САД, било да му се повери икакав политички задатак у име владе у Северној или Јужној Америци, јер да „он нема никаквих квалификација“ за то, претпостављајући вероватно легитимацију ХСС(16).

Други хрватски првак листа „Југословенски гласник“, да би потом био удаљен са тог положаја и сасвим потиснут(17).

II. Тегобна је стварност наметала темељно преиспитивање и југословенским националистима у земљи. Понешто од тих размисљања, недоумица и сагледавања, кроз која је провејавало и једно ново схватање југословенског заједништва, допирало је и до владе у Лондону. „Свакоме је данас јасно, осим малом дјелу наших националиста — писао је Берислав Анђелиновић децембра 1941 — да ће будућа Југославија бити уређена у неку руку федералистички (не мислим „национално“ федералистички), али то ипак не би морало сметати да се заузимље заједнички политички став — то је предуслов свему“(18).

Нешто касније залагао се за доношење владине декларације у којој ће бити формулисан њен политички програм са основним принципима будућег уређења земље, које би влада определила скупа са једним већем

(12) Писмо Г. Анђелиновића Ј. Бањанину, Лондон, јуни 1942. — АССИП, Кабинет, 1941—1945, Ф-1, Пов. бр. 1335; Писмо Г. Анђелиновића П. Живковићу од 29. 6. 1943. — Преписка Грге Анђелиновића.

(13) Главни покретачи и носиоци овог предлога били су Грга Анђелиновић, Божа Максимовић, Јован Боновић и Већеслав Виласер. Р. Чубриловић, *Зачети из тудине*, Сарајево, 1946., стр. 32.) Анђелиновић се на тај предлог враћао касније у неколико наврата. Тако је септембра 1943. писао Гролу о нужности образовања једног Саветодавног одбора који би контролисао законодавну и извршну власт и концентрисао у влади састављеној од чиновника. Конкретно, предлагао је да се позову сви некада биврани посланици који се налазе у емиграцији и уједно да се састав прошири тако да у том привременом парламенту буду заступљени и представници вођства грађанских странака у Лондону и представници социјалиста и комуниста. Упозоравао је да је последњи тренутак да се оствари споразум политичких странака и наглашавао да примом и једну и другу алтернативу, и грађанску и комунистичку, „јер волим Југославију“ каква била раније него на њеним рушевинама влада, „велику“ Србију или „независну“ Хрватску.“ — Писмо Г. Анђелиновића М. Гролу, Њујорк, 4. 9. 1943. — Преписка Грге Анђелиновића.

(14) Писмо Г. Анђелиновића С. Јовановићу, Лондон, јуни 1942. — Кабинет АССИП, 1941—1945, Ф-1, Пов. бр. 1335; Писмо Г. Анђелиновића Ј. Бањанину, Лондон, јуни 1942 — АССИП (Кабинет), 1941—1945, Ф-1, Пов. бр. 1335.

(15) Писмо Г. Анђелиновића С. Јовановићу, Њујорк, 20. 9. 1942. — АССИП, Посланство К. Ј. у Лондону, Председништво владе, 1941—1944, П. А., Ф-1 (у даљем тексту: АССИП, Председништво владе) Пов. бр. 2272; Писмо Г. Анђелиновића С. Јовановићу, Њујорк, 28. 2. 1943. и Писмо Г. Анђелиновића С. Јовановићу, Чикаго, 11. 12. 1942. — Преписка Грге Анђелиновића; Писмо Г. Анђелиновића С. Јовановићу, Буснос Аирс, 12. 5. 1943 — АЈ, 103 (Фонд Емигранска влада К. Ј. — Лондон — 1941—1945) — 11—89.

(16) Писмо Ј. Крњевића С. Јовановићу, Лондон, 29. 9. 1942. — АССИП, Кабинет, 1941—1945, Ф-1, Пов. бр. 1690.

(17) Извештај Врховној команди о писању листа „Југословенски гласник“, Каиро, 5. 11. 1941 — АВИГ, Е (Архива емигрантске владе), к-33, бр. рег. 4/4-1; Писмо М. Паитровића С. Јовановићу, Каиро, 1. 3. 1942. — АЈ 103-12-98.

(18) Извештај Берислава Анђелиновића из земље у писму Грги Анђелиновићу, Рим, 23. 12. 1941. — АВИГ, Е-К-165а, рег. бр. 3/1 (1—28).

политичара — представника југословенске емиграције. „Свакако нитко данас у Југославији не жели и неће оно што је било кроз прошлих двадесет година; сви хоће нове ствари, нове погледе, нови живот уопће“. Владина декларација би по њему требало да најави „наставак националне револуције“ која се проповедала пред уједињење и „која се није састојала само у формалном ослобођењу и уједињењу, него која је имала свугде и своје дубоке социјалне мотиве.“ Тако би влада постала носилац и представник нових идеја и нових расположења, одредила их и дала им форму и обезбедила себи заиста руководну улогу. То би по њему уједно био једини начин да се одговори на критику револуционарних снага у земљи и да се осујети њихово деловање, да се спречи онај тренутак код стари страначки прваци у Лондону неће представљати више никога (19).

Борислав Анђелиновић је крајем 1943, по свом изласку из земље и доласку у Каиро, постао члан Пурићеве чиновничке владе. Али, како је сам писао у својој оставци на министарски положај, није имао знатнији утицај на креирање владине политике, нити је чак био довољно информисан о важнијим политичким питањима. Из владе се повукао сматрајући своје учешће „потпуно сувишним“ (20).

О интимним напорима хрватских политичара у земљи национално југословенског уверења да приме и разумеју нову стварност и овладају њеним изазовима, можда најсликовитије казују размишљања Првислава Гризогона писана за избегличку владу средином 1942. у Београду (21).

Описујући расположење јавног мњења у Србији Гризогоно истиче да оно захтева другачије унутрашње уређење Југославије, „засебне собе у заједничкој кући, неку врсту федерације“, али да би свака конкретизација изазвала сукобе око територијалног разграничења. Посебно, да не би било прихваћено тријалистичко решење с границом Врбас—Неретва између српске и хрватске јединице.

По њему је држање хрватских кругова — политичког вођства, католичке хијерархије, књижевне и уметничке елите, одвећ пасивно према усташким злочинима, условило да пречански Срби у том тренутку теже само окупљању Срба и стварању једне Велике Србије. Страховао је да би таква емотивна основа обнове заједничке државе могла произвести још већи разлаз. Писао је о историјској улози Далмације као споне, о мисији српства да оствари југословенско окупљање, о потреби да се Хрвати окупе око националне и политичке окоснице као највиталније у српству и Србији.

Најзад, образлагао је како би трагична заблуда била стварање засебне хрватске државе или Велике Србије и да је једина реална алтернатива заједничка држава. Југославија би по њему имала да буде национално-политички унитарна, премда не и управно-централистички. Остajući на становишту националног јединства Срба, Хрвата и Словенаца, једне нације иако још увек у настајању, није видео будућности изван

(19) Писмо Б. Анђелиновића Г. Анђелиновићу од 15. 3. 1942. — AVII, Е-К-165а, пер. бр. 6/2 (1—7).

(20) Писмо Б. Анђелиновића Б. Пурићу, Каиро, 7. 12. 1943. — АЈ 103-1-6. Пурић је додуше на документу дописао да су сви ови наводи нетачни.

(21) Извештај Првислава Гризогона који је из земље јуна 1942. изнео поручник С. Рапоец. Први део овог извештаја налази се у — AVII, Е, к-164, бр. пер. 3/1 (422—429). Постоји и више копија другог дела извештаја — AVII, Е, к-164, бр. пер. 1/1 (9—21), AVII, Е, к-162, бр. пер. 16/4 (8—15), AVII, Е, к-164, бр. пер. 3/1 (10—21).

концепције о Југославији као националној држави, а не плуринационалној(22).

Неке од ових мисли поновљене су и у спису који је као став — програм израђен од групе хрватских политичара у Београду (Томашић, Ауер, Гризогоно) национално југословенски оријентисаних, достављен из белгијској влади(23).

У њему се детаљно говори о основним принципима будућег унутрашњег уређења Југославије и о решењу провизоријума до доношења новог устава. Циљ је Југославија као национална држава — држава „једне нације, једног национализма и једног патриотизма.“

„Према затеченом стању“ предвиђа се привремена административна подела земље на шест управних подручја: алпско (територија Словеније), савско (Бановина Хрватска без Среба и Далмације), јадранско (Приморска бановина), босанско (Дринска и Врбаска бановина) дунавско (Дунавска и Моравска бановина) и балканско (Вардарска бановина и Црна Гора). Управу у овим јединицама вршили би високи комесари и поткомесари које поставља влада и који су њој одговорни.

Као централни државни органи предвиђају се: краљ, влада која ће својим саставом изражавати представништво Срба, Хрвата и Словенаца и саветодавно законодавно тело. Набраја се низ послова који и при коначном уређењу треба да остану у надлежности централних органа власти: народна одбрана, спољна политика, железница и поморски саобраћај, међународни речни саобраћај, јавни поредак, основни принципи просветне политике, васпитања и организације омладине и спречавање свега што може да угрози „међуплеменске“ и међуconfесионалне односе и верност према „националној заједници“. Даље се предвиђа састав законодавног тела, оснивање Државног националног суда, као и поступак за доношење новог устава.

Устав, базиран на наведеним принципима, без јавног расправљања би требало да буде усвојен двотрећинском већином у законодавном телу и, што је суштина предлога, нужно би без промена важио наредних двадесет година.

Одлуку о евентуалном образовању засебне, етнички хомогене српске јединице требало би по овом нацрту препустити српском народу, уз сугестију да се о томе решава доцније, у смиренитој атмосфери(24).

Премда разрађен у многим питањима, нацрт је недовољно одређен да би у потпуности определио гледиште аутора о облику коначног државног уређења. Инсистирајући на националном јединству, допушта, а рекло би се и претпоставља могућност напуштања круте унитаристичке концепције, док је централистичко уређење сасвим искључено. Набрајањем послова који нужно морају остати заједнички искључено је и конфедеративно решење. У суштини аутори су против и тријалистичког ре-

(22) Ibid.

(23) „Основни принципи на којима мислимо да може да се замисли васпостављање Југославије“ — Прилог А. у другом делу наведеног извештаја Првислава Гризогона.

Гризогоно казује да је овај спис сачињен са Томашићем и Ауером на захтев појединих србијанских политичара махом из редова Радикалне, Демократске и Југословенске националне странке на челу са Костом Куманудићем и Вељом Поповићем. Уједно обавештава да постоји могућност да је инцијатива за ове политичке разговоре потекла од немца, као и да је чињеница да су о тим састанцима обавештаване квислиншке власти.

Приписујући га непознатом аутору, садржај овог списка детаљно је приказао Б. Петрановић, *Револуција и контрареволуција у Југославији, 1941—1945*, II, стр. 98—102 као гледиште грађанских политичара у земљи унитаристичког опредељења и као унитаристичко-централистички државни пројекат.

(24) Ibid.

шења и уопште разграничења изведеног по етничком односно националном критеријуму, „племенском“ како би они рекли али, иако нерадо, допуштају и ту могућност.

III. Анђелиновићева су писма појединим званичницима(25) тешка оптужба југословенске политичке емиграције због претеране ускогрудности, нетрпелјивости и „беспућа“ на којем се наша, неспособна да превалада разорно затварање у уске и искључиве „племенске“ оквире. Упозоравао је да националне искључивости и помањкање осећаја за целину, политичког такта и разумевања, угрожавају не само југословенску националну и државну идеју, већ и исправно схваћене интересе Хрвата, свакако и српске и словеначке. „Као приморац и Далматинац — писао је Крњевићу — осјећао сам да је без једне духовне и уједињене и јаке Југославије хрватски колектив угрожен у својој бити и у својем најосјетљивијем дјелу — у Приморју и Далмацији.“ Да је изложен немачкој експанзији и великој културној и асимилационој снази Италије. „Само јако залеће, дух јединства и потпуне солидарности и судбинске повезаности Хрвата са Србима и Словенцима може да нас очува“(26).

Упорно је заговарао потребу окупљања свих снага у емиграцији око једног јединственог програма, који би био уобличен кроз шире политичке договоре и сарадњу(27). „Или централна мисао и идеја водила — тумачио је — треба да буде југословенска, коме се онда прилагођују партикуларне племенске идеологије, или треба међу тим племенским идеологијама наћи један реалан компромис — што у задњим консеквенцама значи опет југословенство(28).“

Свестан да се уставне и социјалне реформе неминовно намећу, Анђелиновић је као једини императив постављао обнову Југославије каква је створена 1. децембра 1918(29). Неповредиви оквир који је требало испунити новим садржајем био је по њему континуитет југословенске државне идеје и принцип националног јединства као темељно начело на коме је била саздана заједничка држава.

Одбацивао је идеју федерације трију националних држава, страхујући да би такво решење довело до раздора око српско-хрватског територијалног разграничења(30). Посебно је устајао против ту и тамо истичаних захтева за уједињењем са Бугарском сматрајући да би укључивање Бугарске у југословенску федерацију рушило национални карактер Југо-

(25) Писмо Г. Анђелиновића Д. Симићу, Лондон, 9. 12. 1941. — Преписка Грге Анђелиновића. Писмо Г. Анђелиновића С. Јовановићу, Лондон, 7. 4. 1942. — АССИП, Кабинет, 1941—1945, Ф-1, Пов. бр. 1356. Писмо Г. Анђелиновића Ј. Крњевићу, Лондон, јуни 1942. — АССИП, Кабинет, 1941—1945, Ф-1, Пов. бр. 1335. Писмо Г. Анђелиновића краљу Петру II, Лондон, јуни 1942. — АССИП, Кобинет, 1941—1945, Ф-1, Пов. бр. 1335. Писмо Г. Анђелиновића П. Живковићу, Њујорк, 30. 1. 1943. — Преписка Грге Анђелиновића.

Сматрајући се у опозицији још од своје одлуке да напусти Лондон средином 1942, Анђелиновим је јануара 1943. и поново јуна заговарао предаог да представници ЈНС иступе из Јовановићеве и касније Трифуновићеве владе. (Анђелиновићева писма П. Живковићу од 30. 1. 1943. и од 29. 6. 1943. — Преписка Грге Анђелиновића). Писао је да би требало ликвидирати или бар обуставити рад странке до повратка у земљу и кажујући да не жели ни формално да сноси одговорност за ствари са којима се не слаже и на које нема никаквог утицаја јуна 1943. је поднео оставку на чланство у Главном одбору ЈНС и на положај потпредседника странке. *Ibid.*

(26) Писмо Г. Анђелиновића Ј. Крњевићу, Лондон, јуни 1942.

(27) Писмо Г. Анђелиновића С. Јовановићу, Лондон, 7. 4. 1942.

(28) Писмо Г. Анђелиновића С. Јовановићу, Лондон, јуни 1942. — АССИП, Кабинет, 1941—1945, Ф-1, Пов. бр. 1335.

(29) Писмо Г. Анђелиновића Д. Симићу, Лондон, 9. 12. 1941.

(30) „Али сматрам опасним говорити (врло опасним) о федерацији, ако се претпоставља федерација трију јединица, једне српске, једне хрватске и једне словеначке.“ — Писмо Г. Анђелиновића Б. Јевтићу, Чикаго, 10. 12. 1942. — Преписка Грге Анђелиновића.

славије и могућност да у будућности дође до стапања Срба, Хрвата и Словенаца у једну југословенску нацију(31).

Увиђајући неодрживост круте формуле интегралног југословенства(32) и упозоравајући да ће за заједничку државу бити погубно ако Хрватима буде ускраћено да се изјасне о питањима Босне и Херцеговине, Војводине и „Јужне Србије“(33), Анђелиновић се изјашњавао за поделу земље или на девет бановина у границама у којима су првобитно биле образоване, или на осам покрајина. У оба случаја „са најширом аутономијом“(34). Дозвољавао је да та аутономија може ићи до границе компетенција класичних федералних јединица(35).

Пишући доцније о Јовановићевом нацрту политичке декларације владе из 1943. коју је примио као корак напред у правцу постепеног превазилажења српско-хрватског сукоба у влади, Анђелиновић се ограђивао од наглашавања принципа „етничких индивидуалитета“, приметног у тој декларацији. Али није устајао против тога што је у њој усвојено начело федералистичке основе преуређења земље. Сматрао је да федерација, уколико обликовање федералних јединица није изведено по искључивом националном критеријуму, није априори противна становишту ЈНС, или бар да не угрожава основне идеолошке поставке странке, њену концепцију националног југословенства(36).

IV. У удаљавању од темељних начела политичке основе Југословенске националне странке још даље је отишао Анђелиновићев млади земљак и близак политички пријатељ, готово пшћеник, бивши народни посланик и члан Главног одбора странке Манфред Паштровић.

У писму Слободану Јовановићу марта 1942.(37), осећајући, иако удаљен од лондонских размирица, сву трагику безидејности у тим судбоносним тренуцима, упозоравао је страначке представнике да им одговорност пред народом и пред будућношћу намеће дужност да остваре споразум и пред јавност изнесу јасне контуре сутрашњице. Да је нужно још у току рата изаћи „са нечим конкретнијим него ли су пароле: повратак на 1918. годину, обнова још веће Југославије, федерација итд.“ Тим пре што су заблуде предратног политичког живота у многоме припремиле стварност у којој је мисао националног јединства Срба, Хрвата и Словенаца постала подређена, а идеја заједништва угрожена.

Иако је увиђао да је мисао југословенског националног јединства потиснута у позадину и да је то „чињеница с којом треба реално рачунати“, сматрао је да се странка тог идеала не сме одрећи као једне огољене фразе, већ да он мора остати њено суштинско опредељење. Али је као једино заиста битно постављао „постојање Југославије па каква била

(31) Одаучно против укључивања Бугарске као четврте федеративне јединице у Југославију, био је присталица идеје Балканске конфедерације у којој би Бугарска била једна од чланица, но под условом да Југославија у њој чини засебну јединицу. *Ibid.*

(32) „Усталом... и једна „тоталитарна“ југословенска политика била би данас штетна и опасна...“ — Писмо Г. Анђелиновића Д. Симовићу, Лондон, 9. 12. 1941.

(33) Писмо Г. Анђелиновића Д. Симовићу, Лондон, 12. 11. 1941. — Преписка Грпе Анђелиновића.

(34) Писмо Г. Анђелиновића Б. Јевтићу, Чикаго, 10. 12. 1942.

(35) *Ibid.*

(36) Писмо Г. Анђелиновића П. Живковићу, Сантјаго, 29. 6. 1943.

Анђелиновићева преписка остаје готово једини извор за упознавање еволуције његових политичких ставова. У својим јавним изјашњавањима он се по правилу ограничавао на величање југословенске државне идеје и истицање принципа националног јединства, уздржавајући се од конкретног изјашњавања о начелима будућег државног уређења. — *Говори Грпе Анђелиновића на лондонском радију од 9. 1. 1942.* (АЈ, 103-116-432), од 3. 3. 1942. (АЈ, 103-116-432), од 4. 5. 1942. (АЈ, 103-120-433) и други.

(37) Писмо М. Паштровића С. Јовановићу, Каиро, 1. 3. 1942. — АЈ, 103-12-98.

да била.“ „Да ли ћемо ту мисао сутра заступати у једној сложеној или унитаристичкој Југославији, то је за нас, југословенске националисте, од секундарне важности(38).

Сматрао је да је дужност владе да, ако већ постоји сагласност о усвајању принципа федерализма и прихватању тријалистичког решења, то решење објави као свој политички програм и заједнички га пропацира, образлаже и брани у јавности. И посебно, да је обавеза страначких шефова у влади да се споразумеју о границама и предложе територијално разграничење тих трију федералних јединица(39).

Паштровић је творац и, колико нам је познато, јединог потпуног и дорађеног уставног нацрта сачињеног у току рата у редовима страначких првака југословенске политичке емиграције(40).

Достављајући свој нацрт председнику владе Јовановићу, Паштровић напомиње да је то само скица за израду коначног уставног предлога, која би требало да послужи као „сугестија и потицај да се нађе компромисно решење између трију националних индивидуалитета и једне националне државе.“ Такође, да осећа као дужност искрених југословенских националиста да допринесу све што могу очувању државе, па и „самозатајом својих принципа и идеја.“

Као начела будућег државног уређења у нацрту су предвиђени принципи парламентарне владавине и монархијског федерализма у једном заиста специфичном облику.

Федералне јединице — бановине — представљале би националне државе Срба, Хрвата и Словенаца, територијално омеђене доследно спроведеним националним критеријумом, при чему је тријалистичко решење усвојено јер је национални индивидуалитет признат само Србима, Хрватима и Словенцима. Разграничење би било извршено према националној припадности већине становништва у појединим општинама, уз примену геополитичког мерила као корективног у спорним пределима, за општине у Босни и Херцеговини у којима је у већини муслиманско становништво, као и за општине са претежном националном мањином.

Питање компетенција решено је на тај начин што је набројан широк круг послова који остају у надлежности савезних органа власти док сви остали послови прелазе у делокруг власти федералних јединица(41).

(38) *Ibid.*

(39) Сматрао је да је „фатална грешка“ тзв. фаркашићког споразума из 1937. и свих споразумевања између првака Уједињене опозиције и Селачко-демократске коалиције управо у томе што се њихови творци или нису могли нагодити или нису имали „политичке куражи да зађу пред јавност“ са дорађеним споразумом. *Ibid.*

(40) „Предлог за израду новог устава Краљевине Југославије“ од М. Паштровића, Каиро, 1. 2. 1943. (Писмо М. Паштровића С. Јовановићу, Каиро, 8. 2. 1943. — АЈ, 103-23-159).

Предлог, написан на преко педесет страна, садржи обрађену сву важнију уставну материју, распоређену у двадесет одељака: облик владавине, унутрашња подела, уставна права југословенских грађана, социјалне и економске одредбе, краљ, народна представништва (опште одредбе, бановински сабори, народна скупштина и привредно представништво), закони и уређење, финансије, управна власт (државна и бановинска), судска власт (самоуправне јединице, вероисповести, војска, краљевски савет државни управни суд, главна контрола, бановински привредни одбори и бановинска контрола, социјални савет и просветни савет, промена устава и прелазна наређења).

Овај нацрт је настао почетком 1943. као одазив на позив лондонске радио станице да јој југословенски грађани пошаљу своје мишљење о будућем уређењу Југославије, како би се допринео обједињавању југословенске политичке емиграције. Паштровић казује да је предлог начинио самостално и послао га Јовановићу и Бањанину.

(41) Као заједнички послови наведени су:

а) и у законодавству и у извршници — круна и краљевски двор; инострани послови; војни послови; саобраћај: ваздушни, поморски, речни, железнице, поште, телеграф, телефони, радио, државни путеви, луке; новац, царине, монополи, државни зајмови и дугови, државни и полудржавни новчани заводи и сви финансијски послови који се тичу целе земље; спољна трговина и све што је у вези с њом, као и институције које служе за координацију увоза и извоза; сви задаци у вези са послератном обновом; иселеничко питање;

Нацрт је иначе, нарочито у нормирању састава, надлежности и међусобних односа савезних органа власти, сасвим неубичајен, веома компликован и помало конфузан — садржи врло разнородне елементе а местимично контрадикторне формулације и замагљена суштина указују и на недостатак правничког образовања.

Органи власти федералних јединица су бан, бановинска влада и бановински сабор. Бан је лични представник и заступник краља и одговоран је само краљу који га поставља и смењује. Краљ именује бана након консултовања председника краљевског савета, народне скупштине, министарског савета и бановинског сабора и бановинске владе дотичне бановине. Бановинску владу сачињавају престојници као шефови појединих ресора које поставља бан уз консултовање председника сабора и представника свих саборских парламентарних група.

Федерално начело и то на паритетној основи проведено је при образовању свих савезних органа власти.

Народну скупштину сачињава 300 народних посланика — по 100 из сваке бановине и то по 50 народних посланика избором делегираних од појединих бановинских сабора и 150 посланика бираних општим, једнаким, непосредним и трајним гласањем. При томе свака бановина чини једну изборну јединицу, бира се по бановинским листама и свака бира по 50 посланика. Карактеристично је да је и структура овог тела, које се иначе јавља у функцији доњег дома, сложена — гласање се врши по бановинама, а пуноважна је само она одлука за коју је гласала већина присутних посланика из појединих бановина. Свака бановина такође мора бити заступљена једнаким бројем посланика и у скупштинским одборима.

Краљевски савет сачињава 45 чланова, по 15 из сваке федералне јединице. Именује их краљ и то један број самостално, а остале на предлог бана одребене бановине. Своје закључке крунски савет доноси двотрећинском већином присутних.

Састав привредног представништва, социјалног савета и просветног савета изражава принцип корпоративизма. Привредно представништво сачињавају, поред помоћника министара и директора централних државних привредних установа, по 25 делегата појединих бановинских привредних одбора. Једнак број чланова из сваке федералне јединице сачињава и социјални и просветни савет, као и државни управни суд и главну контролу.

Савезне министре именује краљ и они образују министарски савет. Потпредседници министарског савета су по положају три председника бановинских влада, а читав министарски савет мора бити састављен од једнаког броја Срба, Хрвата и Словенаца.

Законодавна власт је доста раздробљена. Постоји специфични паралелизам уставне горњег дома, јер функције тог тела врше истовремено, премда у различитим областима регулисања друштвеног живота и крунски савет и привредно представништво. Привредно представништво има законодавну власт и право законодавне иницијативе у области привредног законодавства, док су сви остали закони у делокругу законодавне власти краљевског савета. У надлежности краљевског савета је и надзор

б) у оквирној легислативи — право; патенти, мере, утези итд.; социјализација економских предузећа, организација и надзор над производњом и продајом, колективизација привреде и све реформе социјалног и економског значаја које захватају читаву државу; просветна политика; полиција над иностранним држављанима.

над државним јединством и применом устава. Он решава све спорове између народних представништава међусобно и између народних представништава и владе, као и сукобе између управних власти уопште. Такође, има саветодавну функцију у питању националних и државних проблема. У области законодавства социјални и просветни савет имају саветодавну функцију. И још једна особеност — краљевски савет и привредно представништво јављају се истовремено и у улози горњег дома представничких тела федералних јединица делећи тако законодавну власт уједно и са савезном скупштином и са бановинским саборима.

V. Када је у Јовановићевом и потом Трифуновићевом кабинету средином 1943. расправљано питање напрта политичке декларације владе у коме је усвојен федералистички концепт преуређења земље и српски прваци Југословенске националне странке су се приклонили опредељењу већине.

Сматрајући нужним објављивање владине декларације(42), Јован Бањанин је, примајући федерализам, апеловао да се очува идеја националног јединства. „Премда се конкретне животне прилике развијају више или мање у правцу федерације, ипак идеја народног јединства није умрла; она не зависи од конкретних форми државног живота, она је трајна и има још данас и у будућности ће имати још више људи који ће је носити и бранити.“ Тај „последњи апостол југословенског јединства“, како га је називао радикалски представник у влади, приклањао се захтевима очувања југословенске државне идеје и изјављивао да декларација у којој су истицане националне посебности прима, „али, као члан концентрационог кабинета... као такву, а не као своје мишљење него као изражај политике ове владе(43).“

Најзад је и Петар Живковић, у име Југословенске националне странке, подвлачећи њену верност идеји југословенског националног јединства и примајући декларацију с том начелном резервом, примио и федерализам и принцип националних индивидуалитета Срба, Хрвата и Словенаца и тријалистичко решење будућег државног преуређења(44).

Mirjana M. Anđelković, Assistant of the Faculty of Law in Belgrade

SUMMARY

THE VIEWS OF CROATIAN LEADERS OF THE YUGOSLAV NATIONAL PARTY IN EXILE ON THE ISSUE OF FEDERALISATION OF THE COUNTRY

The issue of further redesigning of state, emerging after the creation of the Province of Croatia (*Banovina* of Croatia) in August of 1939 has been raised during the war among Party's representatives in exile within the framework of the endeavour to formulate a unified political program of the government. These considerations had as their result the conception of the three-fold Yugoslav federation which would be formed out of national states of Serbian, Croatian and Slovene provenience. Two of Croatian leaders of the Yugoslav National Party (Serbo-Croatian abbreviation — JNS), namely Budislav Grga Anđelinović and Manfred Paštrović, who emigrated

(42) Дискусија Ј. Бањанина на седници владе 15. 6. 1943. (Записник седнице Министарског савета, Лондон, 15. 6. 1943. — АССИП, Председништво владе, 1941—1944, Ф.Г.).

(43) Дискусија Ј. Бањанина на седници владе 10. 6. 1943. (Записник седнице Министарског савета, Лондон, 10. 6. 1943. — АССИП, Председништво владе, 1941—1944, Ф.Г.).

(44) Дискусија П. Живковића на седници владе 6. 7. 1943. (Записник седнице Министарског савета, Лондон, 6. 7. 1943. — Б. Петрановић, Југословенске владе у избеглиштву 1943—1945, Загреб, 1981, док. бр. 74., стр. 167—172).

out the country with the Simović's government, obviously were aware at that moment how utopian would be even to think in terms of returning back to the Sixth of January unitarism and to Alexandrian integral Yugoslavism. They saw in the new federalist order therefore a way of preserving Yugoslav statehood. They accepted it in the hope that in course of time, and independently of the forms of state life and activities, the feeling of Yugoslav national unity would spontaneously prevail. But while Paštrović already accepted the above mentioned conception making even a draft constitution containing consequent implementation of the above principle, Andelinović thought that setting up of frontiers between national domains would amount to conflicts over Serbo-Croatian territorial demarcation. He advocated therefore the division of the country into nine provinces (*banovinas*) with their former borders, or a division into eight separate units of the kind.

The views of Croatian leaders of the JNS are reviewed in the present study separately due to the specificity of the position they occupied within the framework of Yugoslav political emigration. Namely, the Croatian Peasants' Party almost completely excluded them out of the political cooperation, so that they did not take any part in political decision-making.

Mirjana M. Anđelković, assistante à la Faculté de droit de Belgrade

RÉSUMÉ

SUR LES POINTS DE VUE DES LEADERS CROATES DU PARTI NATIONAL YOUGOSLAVE EN EXIL A PROPOS DE LA QUESTION DE LA CONSTITUTION DU PAYS A L'ÉTAT DE FÉDÉRATION

La question de la réorganisation ultérieure de l'Etat, ouverte par la création de la Banovine de Croatie en août 1939, a été débattue entre les représentants des partis politiques dans l'émigration, dans le cadre des efforts pour réaliser un programme politique commun de gouvernement. Ces débats étaient dominés par la conception d'une fédération yougoslave tripartite, qui serait composée des Etats nationaux serbe, croate et slovène. Deux leaders croates du Parti national yougoslave (PNY), Budislav Grga Andjelinovic et Manfred Pastrovic, qui ont quitté le pays avec le gouvernement Simovic, ont dû se rendre compte combien toute idée de retour vers l'unitarisme du six janvier et le yougoslavisme intégral du roi Alexandre était utopique à ce moment-là. Pour cette raison, ils voyaient dans la nouvelle organisation fédéraliste la bonne voie pour la conservation de l'Etat yougoslave et ils l'avaient adoptée dans l'espoir que le sentiment de l'unité nationale yougoslave l'emporterait avec le temps, indépendamment des formes concrètes de la vie étatique. Mais alors que Pastrovic acceptait aussi déjà à l'époque la solution tripartite, en rédigeant même un projet de constitution dans lequel ce principe avait été introduit d'une manière conséquente, Andjelinovic estimait que la démarcation des domaines nationaux conduirait à la discorde autour de la délimitation territoriale serbo-croate. Pour cette raison, il proposait la division du pays en huit régions ou en neuf «banovines» avec les frontières dans lesquelles elles avaient été formées précédemment.

Les points de vue des leaders croates du PNY sont examinés dans le travail séparément, en raison de la condition spécifique qu'ils occupaient au sein de la colonie politique yougoslave dans l'émigration, étant pratiquement exclus de la collaboration politique et écartés de la scène de décision politique, du fait de la position du Parti paysan croate.